

УДК 378.016:3]: 378.147.091.32
 DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/55-3-48>

Олексій ШТЕПА,
 orcid.org/0000-0003-0500-3000
 кандидат філософських наук,
 старший викладач кафедри філософії
 Полтавського національного педагогічного університету імені В.Г. Короленка
 (Полтава, Україна) aleksej83@ukr.net

Світлана КОВАЛЕНКО,
 orcid.org/0000-0001-5622-6357
 викладач циклової комісії гуманітарної підготовки, спеціаліст вищої категорії
 Відокремленого структурного підрозділу «Полтавський фаховий коледж нафти і газу Національного
 університету «Полтавська політехніка імені Юрія Кондратюка»
 (Полтава, Україна) kovalenko.svitlana@ukr.net

ОСОБЛИВОСТІ ЗАСТОСУВАННЯ СЕМІНАРСЬКИХ ЗАНЯТЬ ПІД ЧАС ВИВЧЕННЯ СУСПІЛЬСТВОЗНАВЧИХ ТА ФІЛОСОФСЬКИХ ДИСЦИПЛІН У ЗАКЛАДАХ ВИЩОЇ ОСВІТИ

У статті здійснено аналіз методологічних підходів до проблеми застосування семінарських занять під час вивчення суспільствознавчих та філософських дисциплін у закладах вищої освіти. Було відзначено, що семінар, який, зазвичай, має характер полілогу, в більшості випадків виявляється досить ефективним і здатним належним чином активізувати пізнавальну діяльність слухачів, «вмикати» їх увагу, мислення і повною мірою заволодіти їх увагою. Головна мета семінарського заняття полягає в забезпеченні студентів можливістю практичного використання теоретичних знань в умовах, що моделюють форми діяльності науковців, предметний та соціальний контекст цієї діяльності. Беручи участь у колективній діяльності, предметом якої є відповідь на поставлене проблемне питання і, перебуваючи в діалогічній позиції стосовно інших учасників семінару та викладача, кожен студент засвоює алгоритми компетентних дій та норми відносин у професійному співтоваристві. Семінарське заняття розвиває пізнавальний інтерес, творче мислення та активізує увагу до відповідних тем з філософських та суспільствознавчих дисциплін. При розробленні змісту і методики проведення семінарських занять важливе місце займає питання про взаємозв'язок між семінаром і лекцією, семінаром і самостійною роботою студентів, про характер і способи такого взаємозв'язку. На семінарі глибоко засвоюються основні поняття та наукові терміни дисципліни, закріплюються практичні навички оперування ними. Здобувач освіти на такому занятті опановує методику роботи з підручниками, посібниками та іншими джерелами інформації, набуває вміння готувати доповіді, реферати, виступи на конференціях. Він стає спроможним активно включатися в обговорення певної проблеми, висловлювати, аргументувати і відстоювати власну думку, не боячись осуду з боку викладача та одногрупників. Крім того, тут прищеплюється здатність вислухати опонента та знайти докази на його підтримку чи протизагу (вміння дискутувати). Семінарське заняття дозволяє об'єктивно оцінити себе та своїх колег за рівнем засвоєння навчального матеріалу, а набутий досвід сприяє формуванню власної життєвої позиції, ціннісних орієнтирів та переконань, а також професійної мотивації.

Ключові слова: семінарське заняття, студентська молодь, заклади вищої освіти, форми виховання, інтерактивні засоби навчання, суспільствознавчі дисципліни, нетрадиційні форми проведення семінарських занять, проблемне навчання.

Oleksiy SHTEPA,
 orcid.org/0000-0003-0500-3000
 Candidate of Philosophical Sciences,
 Senior Lecturer at the Department of Philosophy
 Poltava V.G. Korolenko National Pedagogical University
 (Poltava, Ukraine) aleksej83@ukr.net

Svitlana KOVALENKO,
 orcid.org/0000-0001-5622-6357
 Lecturer at the Cycle Commission of Humanities, Specialist of the Highest Category
 Poltava Applied Oil and Gas College of the National University «Yuri Kondratyuk Poltava Polytechnic»
 (Poltava, Ukraine) kovalenko.svitlana@ukr.net

FEATURES OF THE APPLICATION OF SEMINAR CLASSES DURING THE STUDY OF SOCIAL SCIENCES AND PHILOSOPHICAL DISCIPLINES IN INSTITUTIONS OF HIGHER EDUCATION

The article analyzes methodological approaches to the problem of using seminar classes during the study of social science and philosophical disciplines in institutions of higher education. It was noted that the seminar, which usually has

the character of a polylogue, in most cases turns out to be quite effective and able to properly activate the cognitive activity of the listeners, "turn on" their imagination, thinking and fully capture their attention. The main goal of the seminar is to provide students with the possibility of practical use of theoretical knowledge in conditions that simulate the forms of activity of scientists, the subject and social context of this activity. Participating in a collective activity, the subject of which is an answer to a problematic question and, being in a dialogic position in relation to other seminar participants and the teacher, each student learns the algorithms of competent actions and the norms of relations in the professional community. The seminar class develops cognitive interest, creative thinking and activates attention to relevant topics from philosophical and social science disciplines. When developing the content and methods of conducting seminar classes, an important place is occupied by the question of the relationship between the seminar and the lecture, the seminar and the independent work of students, about the nature and methods of such relationship. At the seminar, the main concepts and scientific terms of the discipline are deeply learned, practical skills of operating them are consolidated. In this class, the learner learns the methods of working with textbooks, manuals and other sources of information, acquires the ability to prepare reports, essays, and speeches at conferences. He becomes able to actively participate in the discussion of a certain problem, express, argue and defend his own opinion, without fear of condemnation from the teacher and fellow students. In addition, the ability to listen to the opponent and find evidence to support or counter it (the ability to debate) is inculcated here. The seminar class allows you to objectively evaluate yourself and your colleagues according to the level of assimilation of the educational material, and the acquired experience contributes to the formation of one's own life position, value orientations and beliefs, as well as professional motivation.

Key words: seminar classes, student youth, higher education institutions, forms of education, interactive learning tools, social science disciplines, non-traditional forms of conducting seminar classes, problem-based learning.

Постановка проблеми. Створення могутньої незалежної правової держави в Україні, її успішний розвиток неможливі без активної та свідомої участі у громадському та політичному житті більшості громадян. Але конструктивною, позитивною така участь може бути лише тоді, коли громадяни володіють певним мінімумом знань чинного законодавства, вміють його застосовувати на практиці, мають уявлення про характер суспільно-політичних процесів у нашій країні, її історію та особливості державотворення на вітчизняних теренах. Передати такі знання і покликана низка курсів суспільствознавчого циклу, що викладаються у закладах вищої освіти України.

Загальновідомо, що однією з найбільш поширених форм навчання є семінарське заняття. Не дивлячись на низку недоліків дана форма навчання залишається надзвичайно ефективним інструментом вивчення суспільствознавчих та філософських дисциплін у закладах вищої освіти.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема застосування семінарських занять у закладі вищої освіти досліджена у науковій літературі досить широко. Вітчизняні дослідники розглядали ці заняття з різних точок зору, аналізуючи як традиційні, так і нетрадиційні їх форми. Насамперед в останні роки було видано низку підручників та навчальних посібників, які розкривають загальні закономірності застосування семінарських занять у вищій школі, зокрема, це авторські підручники Л. Калашникової та О. Жерновникової (Калашникова, Жерновникова, 2016), С. Немченко (Немченко, 2014), Л. Якимової (Якімова, 2019), та електронний підручник «Педагогіка вищої школи» (Педагогіка, 2019)]. Наявні і публікації, що розкривають окремі аспекти даної проблеми. Серед них варто назвати статті В. Вітюк (Вітюк, 2020), О. Гурської (Гурська, 2013), С. Єфремова (Єфремов, 2011), М. Золочев-

ської (Золочевська, 2018) тощо. Попри це, необхідно наголосити, що поза увагою залишаються особливості застосування семінарського заняття як форми навчання при вивченні суспільствознавчих дисциплін у закладі вищої освіти.

Мета дослідження полягає у всебічному аналізі особливостей застосування семінарських занять під час вивчення суспільствознавчих та філософських дисциплін у закладах вищої освіти.

Виклад основного матеріалу. Однією з найбільш поширених форм навчальної діяльності у закладах вищої освіти є семінарське заняття. Як відзначає О. Гурська, слово «семінар» походить від латинського слова «seminarium» – розсадник і пов'язане з функціями «посіву» знань, передає від педагога до учня та студента. Дослідниця відзначає, що маючи тривалу історію, семінари проводилися у давньогрецьких та римських школах у формі поєднання диспутів, повідомлень учнів, коментарів та висновків учителя. У добу Середньовіччя в доповнення до диспутів та дискусій почали застосовуватись і семінари, щоб навчити студентів критично мислити та сприяти вмінню висловлювати власні думки. Починаючи з XVII–XVIII століття ця форма навчальної діяльності з'являється у Західній Європі, а з XIX ст. – у Російській імперії. З цього часу семінарські заняття послідовно удосконалювалися, відповідаючи вимогам вищої школи та вимогам часу. Якщо до цього вони широко використовувалися під час вивчення юриспруденції, теологічних дисциплін, то з XX століття і у вивченні дисциплін гуманітарного та соціального циклу. У сучасній вищій школі семінарським заняттям належить значна частина навчального часу, особливо з суспільствознавчих дисциплін (Гурська, 2013: 46-47).

Існує значна кількість визначень терміну «семінар». Наведемо приклади деяких з них. Так, семінарське заняття – це різновид навчальних

практичних занять студентів закладів вищої освіти, який передбачає самостійне вивчення студентами за завданням викладача окремих питань і тем лекційного курсу з наочним оформленням матеріалу у вигляді реферату, доповіді, повідомлення тощо. Більшість дослідників відзначають, що семінарське заняття – вид групового навчального заняття, на якому викладач організує дискусію із заздалегідь визначених наукових, навчальних та інших проблем, ініціює активне обговорення студентами підготовлених повідомлень, доповідей тощо.

Головна мета семінарського заняття, як відзначають фахівці у галузі педагогіки вищої школи, полягає в забезпеченні здобувачів освіти можливістю практичного використання теоретичних знань в умовах, що моделюють форми діяльності науковців, предметний та соціальний контекст цієї діяльності. Беручи участь у колективній діяльності, предметом якої є відповідь на поставлене проблемне питання і, перебуваючи в діалогічній позиції стосовно інших учасників семінару та викладача, кожен студент засвоює алгоритми компетентних (у даному випадку теоретичних) дій та норми відносин у професійному співтоваристві. Прийняття цих алгоритмів як своїх, підпорядкування їм своїх дій, їхнє засвоєння й означає виховання особистості фахівця. Завдання викладача, при цьому, полягає в організації наукової дискусії та забезпечення: розширення знань з певних проблем, пошук нового у вже відомому, перенесення знань у нові ситуації та умови тощо. Інші конкретні цілі та завдання, які ставить викладач перед семінарським заняттям – повторення, розширення та закріплення теоретичних знань, контроль, мають підпорядковуватися головній меті (Педагогіка, 2019: 133).

А. Бондар перелічує функції, які виконують семінарські заняття у закладах вищої освіти: 1) поєднання лекційної форми навчання із систематичною самостійною роботою студентів із підручниками, посібниками і першоджерелами, теоретичної їх підготовки з практичною, формування пізнавальної мотивації; 2) навчання студентів творчо працювати з підручниками, посібниками та іншими матеріалами, реферувати їх, готувати доповіді, виступи і повідомлення з окремих питань і виступати з ними на заняттях перед студентами групи, відстоювати свою точку зору; 3) розвиток творчого професійного мислення, умінь і навичок розумової праці, використання теоретичних знань для розв'язання практичних професійних завдань; 4) формування у студентів інтересу до науково-дослідної роботи в галузі певної науки і залучення їх до досліджень, які здійснює кафедра, до студент-

ських гуртків і товариств; 5) організація повторення, закріплення знань, систематичне контролювання роботи студентів і перевірка їх знань, умінь і навичок з окремих тем і розділів програми. Водночас М. Пентилюк визначає такі основні функції семінарських занять: розвивальна, узагальнююча-систематизуюча, мотиваційна, організаційно-орієнтаційна (Вітюк, 2020: 19).

С. Єфремов семінарські заняття розподіляє на три групи: підготовчі, власні семінарські заняття та міжпредметні семінари. На підготовчих семінарах студентів знайомлять з новими для них формами навчальної роботи, активізують, розвивають уміння й навички самостійно вивчати програмний матеріал, брати участь в обговоренні змісту занять, складати план і конспект прочитаного, аналізувати текст. За цільовою спрямованістю заняття, на думку дослідника, можна поділити на семінари повторення і систематизації знань, семінари вивчення нового матеріалу, змішані семінари, на яких досягається не одна мета, а декілька цілей. У свою чергу кожна з названих груп поділяють на семінарські бесіди, повідомлення та комбіновані семінарські заняття. За способом проведення семінарські заняття розподіляються на семінарські розгорнуті бесіди, семінарські коментовані доповіді, повідомлення, семінари розв'язання завдань, семінари-диспути і змішані семінари.

За дидактичною метою дослідник розрізняє семінари засвоєння нових знань, поглиблене вивчення окремого питання чи групи взаємопов'язаних питань, семінари повторення, узагальнення й систематизації знань. Водночас іноді семінари одночасно виконують функції заліку до теми. За характером навчального матеріалу семінарські заняття при вивченні філософських та суспільствознавчих дисциплін поділяються розбором філософської, науково-популярної літератури, державних документів, статистичних матеріалів тощо. (Єфремов, 2011:50).

На думку В. Вітюк, вибір викладачем виду семінару зумовлений багатьма чинниками, основними серед яких є мета заняття, зміст навчального матеріалу, рівень підготовки студентів, кількісний склад академічної групи, педагогічна майстерність і фахова компетентність викладача та ін. Дослідниця наголошує, що найбільш ефективними в процесі формування навчальних компетентностей студентів є такі види семінарських занять:

традиційний семінар («орієнтований на обговорення низки проблем, які засвоювалися здобувачами вищої освіти самостійно або опрацьовувалися на лекції»);

семінар-конференція (викладач визначає тему, мету, завдання заняття, рекомендує літературу, розподіляє матеріал, залучає студентів до пошуку додаткового матеріалу, проводить групові та індивідуальні консультації тощо);

семінар-пресконференція (кілька студентів готують доповіді, а всі інші ставлять їм запитання в межах теми цієї доповіді);

семінар-панельна дискусія (визначена проблема спочатку обговорюється в експертній групі 4–6 учасників із визначеним доповідачем, а потім вони висловлюють свої позиції всій групі) (Вітюк, 2020: 20).

Варто зауважити, що семінарські заняття покликані забезпечити розвиток творчого професійного мислення, пізнавальної мотивації й професійного використання знань у навчальних умовах. При цьому, професійне використання знань – це вільне володіння мовою відповідної науки (у нашому випадку – суспільствознавчої), наукова точність оперування формулюваннями, поняттями, визначеннями.

В семінарських заняттях зазвичай реалізується принцип спільної діяльності, співтворчості. Відповідно до психолого-педагогічних досліджень спільної навчальної діяльності процес мислення й засвоєння знань більш ефективний у тому випадку, якщо вирішення завдань здійснюється не індивідуально, а передбачає колективні зусилля для досягнення спільних результатів. Тому семінарське заняття ефективно тоді, коли проводиться як заздалегідь підготовлене спільне обговорення висунутих питань кожним учасником семінару. При цьому, реалізуються загальний пошук відповідей навчальною групою, можливість розкриття й обґрунтування різних точок зору в студентів (Педагогіка, 2019: 133-134).

М. Золочевська доречно зауважує, що підготовка та проведення семінару здійснюється у 4 фази:

- 1) фаза настроювання;
- 2) фаза подання робіт;
- 3) фаза оцінювання (і взаємооцінювання) представлених робіт;
- 4) фаза оцінювання активності робіт опонентів при оцінюванні призначених робіт (Золочевська, 2018: 110).

Надзвичайно важливе значення має підготовка до семінарського заняття. Підготовка до семінару активізує роботу студента із навчальною літературою, вимагає звертання до додаткових джерел, навчає міркувати в процесі підготовки до семінару, закріплює й уточнює вже відомі й освоює нові категорії, «мова» студента стає багатшою та аргументованою. Зіштовхуючись у ході під-

готовки з недостатньо зрозумілими моментами теми, здобувачі освіти знаходять відповіді самостійно або фіксують свої питання для постановки й з'ясування їх на самому семінарі (Педагогіка, 2019: 133-134).

Якість та результативність семінару, на думку О. Гурської, залежить і від самого викладача, його професіоналізму та ступеня підготовки, і від самого студента, його вміння та бажання здобувати знання. Готуючи повідомлення, реферат чи доповідь творчого характеру, викладач повинен виявити не лише якість та глибину знань з обраної проблеми, а й ставлення здобувачів освіти до самого процесу навчання. Сам процес підготовки студента до семінарського заняття, з точки зору дослідниці, можна уявно розділити на кілька етапів. Перше – це відвідування лекцій, де викладач торкатиметься винесених на семінар питань, активне включення в діалог викладача зі студентами. Друге – це опрацювання рекомендованої для засвоєння теми семінару літератури. Наступне – вміння фільтрувати інформацію, щоб якнайглибше розкрити запропоновані пункти плану семінарського заняття. В цьому плані доречно враховувати такі вимоги: чіткість викладу матеріалу, цінність та інформативність усього викладеного. Авторка наголошує, що не припустимо вдаватися до механічного переписування одного чи кількох джерел. Основна цінність підготовки, при цьому, полягає у висвітленні власної думки, вміння її обґрунтувати та аргументувати. Важливим є і знання всіх вимог до написання творчої роботи та їх виконання. І останнє – вміння належним чином захистити свою роботу. Адже студент повинен вміти донести основний зміст роботи до аудиторії і бути готовим відповісти на питання товаришів, викладача (Гурська, 2013: 50).

В. Вітюк відзначає, що на першому етапі семінарського заняття викладач активізує увагу студентів, мотивує їх до навчальної діяльності. Другий його етап передбачає виступи студентів із подальшим обговоренням проблеми у групі. Якщо проблему висвітлено неповністю, студенти доповнюють нерозкриті аспекти питання. На цьому етапі проблемні питання вирішуються під час дискусії. За умови, якщо виникають труднощі у процесі висвітлення питання, викладач вступає в обговорення, пояснює, аргументує, спрямовує студентів для віднайдення істини. На етапі підбиття підсумків відбувається оцінювання навчальних досягнень студентів та роботи студентської групи загалом (Вітюк, 2020: 20).

У процесі пошуку відповідей на поставлені викладачем питання, студенти формують власну культуру мислення й дій. Вони розвивають

критичність мислення, формують продукт власної творчості, продукують незалежність особистості, здатність самостійно реагувати на нестандартні ситуації, що виникають у процесі взаємодії. Колективний характер роботи на семінарі надає більшу впевненість студентам у власних силах, сприяє розвитку між ними продуктивних ділових взаємин.

На думку дослідників, оцінку відповідей бажано проводити шляхом спільного обговорення, зіставлення запропонованих варіантів відповідей з теоретичними й емпіричними науковими знаннями, що належать до даної предметної галузі. Це має наслідком зростання можливостей здійснення самооцінки власних знань і умінь, виявленню студентами «білих плям» у системі своїх знань, підвищенню пізнавальної активності. Таке проведення семінарів забезпечує контроль за засвоєнням знань і розвиток наукового мислення здобувачів освіти.

При розробленні змісту і методики проведення семінарських занять важливе місце займає питання про взаємозв'язок між семінаром і лекцією, семінаром і самостійною роботою студентів, про характер і способи такого взаємозв'язку. Семінар не повинен дублювати лекцію, і, разом з тим, викладачеві необхідно зберегти зв'язок принципів положень лекції зі змістом семінарського заняття. Семінару, як правило, передують лекції з тієї ж теми, але на старших курсах доцільніше за темами семінарських занять лекції не планувати. Це надає студентам більше свободи і самостійності при підготовці, звільняє від нав'язування «вірної лінії», а також заощаджує лекційний час.

Для підвищення ефективності семінару велике значення мають попередні настанови викладача на лекції. В ході її проведення бажано назвати кілька питань, що представляють значний теоретичний інтерес і практичне значення, які за браком часу не є можливим висвітлити й про які є можливість докладно подискутувати на майбутньому семінарі. При цьому важливо привернути увагу здобувачів освіти до таких питань, активізувати їх пізнавальну діяльність, загострити бажання розібратися в їх суті (Педагогіка, 2019: 133-134).

О. Гурська підкреслює, що якщо лекційна форма проведення заняття викликає суперечки, то стосовно семінару можна впевнено говорити, що це завжди безпосередній контакт із студентами, а, отже, вимагає встановлення відносин довіри, атмосфери співробітництва та взаєморозуміння. Це повинен бути продуктивний процес педагогічного спілкування між викладачем та студентами, що реалізовує основний зміст освіти (Гурська, 2013: 46-47).

Як уже відзначалося, семінарське заняття формує у студентів вміння та навички самостійно здобувати знання (самостійно аналізувати та систематизувати велику кількість інформації). Воно розвиває пізнавальний інтерес, творче мислення та активізує увагу до відповідних тем з філософських та суспільствознавчих дисциплін. На семінарі глибоко засвоюються основні поняття та наукові терміни дисципліни, закріплюються практичні навички оперування ними. Здобувач освіти на такому занятті опановує методику роботи з підручниками, посібниками та іншими джерелами інформації, набуває вміння готувати доповіді, реферати, виступи на конференціях. З іншого боку він стає спроможним активно включитися в обговорення певної проблеми, висловлювати, аргументувати і відстоювати власну думку, не боячись осуду з боку викладача та одногрупників. Крім того, тут прищеплюється здатність вислухати опонента та знайти докази на його підтримку чи противагу (вміння дискутувати). Семінарське заняття дозволяє об'єктивно оцінити себе та своїх колег за рівнем засвоєння навчального матеріалу, а набутий досвід сприяє формуванню власної життєвої позиції, ціннісних орієнтирів та переконань, а також професійної мотивації (Гурська, 2013: 50-51).

Висновки. Підводячи підсумки можемо відзначити, що семінарське заняття є однією з найбільш ефективних форм навчання при вивченні суспільствознавчих та філософських дисциплін. Семінари виконують цілу низку важливих дидактичних функцій: стимулюють системне вивчення студентами першоджерел та додаткової літератури, а також зумовлюють більш добросовісне ставлення до лекційного курсу; закріплюють знання, засвоєні студентами під час прослуховування лекції і самостійної роботи над науковою літературою; розширюють коло власних знань завдяки роботі товаришів і викладача на занятті; створюють можливість для здобувачів освіти перевірити достовірність отриманих раніше знань, виокремити в них найбільш важливе, істотне; сприяють трансформації знань на тверді особисті переконання, розсіюють сумніви, які могли виникнути у здобувачів освіти на лекціях і при вивченні наукової літератури, що особливо ефективно досягається в результаті конкуренції думок, дискусії; прищеплюють студентам навички самостійного мислення, усного мовлення з теоретичних питань суспільствознавчих та філософських дисциплін, відточують гостроту думки, здатність студентів вільно оперувати термінологією, основними поняттями і категоріями; надають можливість викладачеві систематично контролювати рівень самостійної роботи студентів над

першоджерелами, іншим навчальним матеріалом, міру їх уважності на лекціях; дають змогу педагогу дослідити думки, інтереси, нахили здобувачів освіти, слугують засобом контролю викладача не лише за роботою студентів, але і за своєю власною як лектора і керівника семінару, консультанта тощо.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Вітюк В. Семінарське заняття як одна з форм навчання української мови в сучасному виші. *Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського. Серія: Філологія. Соціальні комунікації*. 2020. № 1. Ч. 1. С. 18-22.
2. Гурська О. Підготовка студента та викладача до семінарського заняття (на прикладі суспільствознавчих дисциплін). *Проблеми підготовки сучасного вчителя*. 2013. № 8 (Ч. 2). С. 46-52.
3. Єфремов С. Роль семінарського заняття у навчальному процесі середньої та вищої шкіл. *Проблеми фізичного виховання і спорту*. 2011. № 3. С. 49-51.
4. Золочевська М. Організація та проведення семінарів на платформі Moodle. *Відкрите освітнє е-середовище сучасного університету*. 2018. Вип. 4. С. 108-115.
5. Калашнікова Л. Жерновникова О. Педагогіка вищої школи у схемах і таблицях: навчальний посібник. Харків, 2016. 260 с.
6. Нагаєв В. Педагогіка вищої школи: Навчальний посібник. Х.: «Стильна типографія», 2019. 267 с.
7. Немченко С. Педагогіка вищої школи: Підручник для студентів вищих навчальних закладів. Донецьк: ЛАНДОН-XXI, 2014. 534 с.
8. Педагогіка вищої школи [Електронний ресурс]: підручник / В. Головенкін; КПІ ім. Ігоря Сікорського. 2-ге вид., переробл. і доповн. Електронні текстові дані (1 файл: 3,6 Мбайт). Київ: КПІ ім. Ігоря Сікорського, 2019. 290 с.
9. Якимова Л. Методика викладання фахових дисциплін у ЗВО: опорний конспект лекцій у схемах і таблицях: навч. посібник. Чернівці: Технодрук, 2019. 177 с.

REFERENCES

1. Vityuk V. (2020). Seminars'ke zanyattya yak odna z form navchannya ukrayins'koyi movy` v suchasnomu vy'shi. [Seminar classes as one of the forms of learning the Ukrainian language in a modern university]. *Scholarly notes of TNU named after VI Vernadskyi. Series: Philology. Social communications*. No. 1. Part 1. P. 18-22. [in Ukrainian].
2. Gurs'ka O. (2013). Pidgotovka studenta ta vy`kladacha do seminars`kogo zanyattya (na pry`kladі suspil`stvoznachy`x dy`scy`plin). [Preparation of a student and a teacher for a seminar class (on the example of socially significant disciplines)]. *Problems of modern teacher training*. No. 8 (Part 2). P. 46-52. [in Ukrainian].
3. Yefremov S. (2011). Rol` seminars`kogo zanyattya u navchal`nomu procesi seredn`oyi ta vy`shhoyi shkil. [The role of seminar classes in the educational process of secondary and higher schools]. *Problems of physical education and sports*. No. 3. P. 49-51. [in Ukrainian].
4. Zolochevs`ka M. (2018). Organizaciya ta provedennya seminariv na platformi Moodle. [Organization and conducting of seminars on the Moodle platform]. *Open educational e-environment of a modern university*. Issue 4. P. 108-115. [in Ukrainian].
5. Kalashnikova L. Zhernovnykova O. (2016). Pedahohika vyshchoi shkoly u skhemakh i tablytsiakh: navchalnyi posibnyk. [Higher school pedagogy in diagrams and tables: a study guide]. Kharkiv. 260 p. [in Ukrainian].
6. Nemchenko S. (2014). Pedahohika vyshchoi shkoly : Pidruchnyk dlia studentiv vyshchych navchalnykh zakladiv. [Higher school pedagogy: Textbook for students of higher educational institutions]. Donetsk: LANDON-XXI. 534 p. [in Ukrainian].
7. Oliinyk N. Spiridonova L. (2020). Netradytsiini formy lektzii yak zasib pidvyshchennia efektyvnosti navchannia studentiv u vyshchych ahrarnykh zakladakh osvity. [Non-traditional forms of lectures as a means of increasing the effectiveness of student education in higher agricultural educational institutions]. *Pedagogy of the formation of a creative personality in higher and secondary schools*. Issue. 69. Vol. 3. P. 65-68. [in Ukrainian].
8. Pedahohika vyshchoi shkoly (2019). [Elektronnyi resurs]: pidruchnyk / V. Holovenkin. [Higher school pedagogy [Electronic resource]: textbook / V. Golovenkin]. Kyiv: KPI named after Igor Sikorskyi. 290 p. [in Ukrainian].
9. Iakymova L. (2019). Metodyka vykladannia fakhovykh dystsyplin u ZVO: oporny konспект lektzii u skhemakh i tablytsiakh: navch. posibnyk. [Methodology of teaching professional disciplines in higher education institutions: basic outline of lectures in diagrams and tables: teaching. manual]. Chernivtsi: Technoprint. 177 p. [in Ukrainian].